

**ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
І НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ВИБОРЧОЇ КАМΠΑНІЇ:
КОНТЕКСТ ВЕЛИКОГО МІСТА»**

УДК 316.334 : 324

Кононов І. Ф.

ВИБОРИ: ГРА ЕЛІТ НА ПОЛІ СУСПІЛЬНИХ ОПІНІЙ

Актуальність і стан проблеми

Вибори належать до системоутворюючих практик демократичної політичної системи. Будучи одним з найважливіших різновидів суспільного вибору, вони між тим не мають серйозної пояснювальної теорії. Зараз це відбивається і на політичній практиці. Ще років 100 тому боротьба за голоси виборців велася досить простими методами, особливо в периферійних і напівпериферійних країнах світової капіталістичної системи. Представники їх правлячих класів незалежно одні від одних вигадували приблизно однакові технології: «Бенкетування в клубі, півнячі бої і вечори в борделі увінчалися доволі розумною програмою, хоча і не цілком оригінальною: як примусити селян голосувати і за кого. Для них влаштували свято з пирогами і великою кількістю вина, пожертвували декілька туш худоби, їм співали пісні під гітару, скомпонували патріотичні промови і пообіцяли, що, якщо пройде кандидат від консерваторів, у них все життя покращиться, а якщо пройде хтось інший, вони залишаться без роботи. Крім того, не залишили без контролю урни і підкупили поліцію. Після свята селян порозпихали по возах і повезли голосувати, їх охороняли, з ними жартували, сміялися, вперше з ними говорили по-людськи...» [1, с. 78 –79]. Безумовно, є багато охочих і зараз діяти подібним чином. Звідціля і спалахи феєрверків та буяння попси на площах міст України під час виборчих кампаній. Але все це – вже надто примітивні способи завоювання симпатій виборців. У країнах світового центру б'ють на сполох: «В демократичних країнах перед кандидатами на виборні посади як ніколи гостро стоїть проблема достукатися до виборців. На виборчі кампанії витрачаються величезні гроші, з телевізора, зі сторінок газет і з Інтернету суне передвиборча пропаганда, мерехтять обличчя кандидатів, йдуть запеклі дебати, на яких обговорюються доленосні для країни питання. Але наукові дослідження і опитування показують, що на все це мало хто звертає увагу. Виборці роблять свій вибір за зовсім іншими критеріями, часто незалежними від програми й ідеології кандидата. Вплинути на цей вибір складно, причому сам механізм впливу часто слабо піддається науковому аналізу» [2, с. 135].

Безумовно, було б перебільшенням заявити, що соціологи і політологи взагалі нічого не можуть сказати про виборчий процес. В українському соціологічному співтоваристві з легкої руки Олександра Вишняка закріпилося лапідарне уявлення, що всі теорії електорального процесу можна звести до трьох груп. Перші дві (теорія класового чи статусного голосування і соціально – психологічна концепція) були добре обґрунтовані в першій половині ХХ ст. і знайшли класичне вираження в працях таких авторів як Б. Берельсон (**B. R. Berelson**), П. Лазарсфельд (**P. F. Lasarsfeld**), У. Макфі (**W. N. McPhee**) та ін. Третя теорія (раціонального вибору) вперше була представлена в книзі «Економічна теорія демократії» (1957 р.) Ентоні Даунса (**Anthony Downs**). Класичного вигляду вона набула в працях У. Пікера, П. Ордешука та М. Фіоріні [3, с. 17 – 18].

Найбільшим атакам піддається саме остання з названих теорій. Раціональний вибір передбачає відповідального, активного, добре інформованого громадянина як суб'єкта прийняття суспільних рішень. І в науковій, і в популярній літературі така ідеалізація не просто ставиться під сумнів, а з неї знушаються. Американський історик Рік Шенкман опублікував 2008 року книжку «Настільки ж ми дурні? Лицем до істини про американського виборця» [4]. Ідеї книжки підхоплені популяризаторами. Олексій Байер пише: «Шенкман присвятив приблизно 150 сторінок оглядам різноманітних опитувань населення і наукових експериментів, які показують, що американські виборці, які ось вже майже 250 років обирають свій уряд демократичним шляхом, не просто не знають найбільш елементарних речей про своїх лідерів, їхні ідеології й політичні платформи, але й зовсім цими питаннями не цікавляться» [2, с. 138].

Теорія статусно-класового голосування зараз в Україні зазнає цікавих змін. Вони пов'язані зі змінами в ставленні до самого концепту класу в світовій соціології. Якщо ще в середині 1990-х років книжка Яна Пакульського та Малколма Уотерса «Смерть класу» [5] сприймалася хоч і як занадто заідеологізована, але все ж така, що відповідає напрямку розвитку соціологічної думки, то в останнє десятиріччя – це вже анахронізм. Мейнстрімом вважаються тексти на кшталт статті Горана Тернборна 2011 р під назвою «Глобальна нерівність: повернення класу» (**Thernborn G. Global Inequality: The Return of Class**) [6].

Олександр Вишняк свого часу писав, що вплив «класових» і релігійно-ідеологічних факторів на електоральну поведінку громадян залежить від типу електоральної культури країни. Стосовно України він робив такий висновок: «В Україні тип політичної культури електорату ще тільки формується, розрахунків індексів партійно-групових зв'язків у чистому вигляді не робилося, але емпіричний аналіз електоральних чинників показує, що вплив етнорелігійних факторів (розподіл між україномовним Заходом і російськомовними Сходом і Півднем) досить сильний, а вплив класових і поселенських чинників нижчий від

середнього. А отже, є підстави вважати, що серед соціально-групових чинників в Україні формується переважно етнокультурний тип електоральної культури, близький до континентально-європейського, а не американського чи англо-скандинавського» [7, с. 193]. Тепер цей висновок, мабуть, потребує корекції. Ольга Куценко на основі даних Європейського соціального дослідження 4-ї хвилі (ESS 2007 – 2008) зіставила електоральної активності в чотирьох групах країн. Україна тут потрапила до однієї групи з Росією та Болгарією. У Росії та Болгарії фіксується більш низький рівень електоральної активності у сильноресурсних класів і більш високий – у слабкоресурсних. «На цьому тлі виділяється Україна, де класові відмінності в електоральній активності по всіх трьох лініях розколів високі – 11–14 одиниць на користь сильноресурсних класів. Найбільш значимі відмінності активності між класами капіталістів і робітників, найменш значимі – між експертами і обслуговуючими класами» [8, с. 17].

Соціально-психологічне вивчення електоральної поведінки у нас в країні, на мою думку, необґрунтовано зводиться лише до теорії, яка стала результатом досліджень протягом 40–60-х років ХХ ст. Агнуса Кемпбела зі співробітниками [9]. О. Вишняк передає сутність цієї теорії так: «Згідно з точкою зору прихильників соціально-психологічної теорії електоральної поведінки, яку ще можна назвати теорією партійно-ідеологічного голосування, прихильність виборців до певної політичної партії, певного типу партій чи кандидатів складається в ході ранньої політичної соціалізації індивіда в сім'ї та найближчому оточенні (школі, на вулиці)» [7, с. 194]. Сказане відразу провокує зробити зауваження, що для України ще не настав час для такої теорії. Але проблема не лише в тому, що дана теорія передбачає тривалу історію виборчих кампаній, в яких брали участь декілька поколінь виборців. Ця теорія орієнтована на вивчення достатньо раціональних мотивів голосування. Між тим існують потужні напрямки соціально-психологічних досліджень електоральної поведінки, які орієнтовані на з'ясування ролі в ній ірраціональних чинників, підсвідомого.

Серед соціально-психологічних досліджень на спеціальну увагу заслуговує так звана психологія мас. Один з її теоретиків Серж Московічі, спираючись на ідеї Гюстава Ле Бона, Габрієля Тарда і особливо Зигмунда Фрейда, спеціально підкреслює, що виникнення масового суспільства є особливим чинником змін політичного життя. Ці зміни неможливо звести до соціально-економічних причин. На думку французького психолога, «натовп, маса – це соціальна тварина, яка зірвалася з цепу. Моральні заборони знімаються разом з підкоренням розуму. Соціальна ієрархія ослаблює свій вплив. Стираються відмінності між людьми, і люди вихлюпують, часто-густо в жорстоких діях, свої пристрасті і мрії: від нищих до героїчних, від несамовитого захоплення до мучеництва» [10, с. 27]. Інколи його висловлювання мають просто епатажний характер: «В цивілізованому суспільстві, твердить психологія

мас, маси відроджують ірраціональність, яку вважали такою, що зникає, цей рудимент примітивного суспільства, повного відсталості і культу богів. <...> Класична політика заснована на розумі та інтересах. Вона прирікає себе на безсилля, оскільки підходить до маси ззовні, як до простої суми індивідів» [10, с. 59].

Маса вирівнює індивідів по найвідсталіших своїх представниках. Цьому можна протидіяти лише через принцип вождя. Тоді видатна особистість стає мірилом, на яке орієнтується маса. Але це означає, що в самому масовому суспільстві закладені загрози для демократії. Маса або анархічна, або авторитарна, а ще точніше, через анархію невідворотно рухається до диктатури.

Оскільки виборчий процес – це одна з різновидів масової дії, то немає сенсу покладатися на розумні аргументи в ході передвиборчої кампанії. Масу треба не переконати, а звабити. Тому політики змушені жити в подвійному світі. Спираючись на ідеї Г. Ле Бона, якого він захоплено величає «Макиавеллі масового суспільства», С. Московічі пише: «Існують два і тільки два типи мислення: перший націлений на ідею-поняття, другий – на ідею-образ. Перший діє за законами розуму і доказів, другий волає до законів пам'яті і навіювання. Перший притаманний індивіду, другий – масі. Було б глибоко помилково намагатися переконати і захопити масу за допомогою прийомів, призначених для окремих людей, подібно до того, як помилково було б намагатися використовувати для побудови державного бюджету ті ж правила, за якими будується сімейний бюджет» [10, с. 139]. У цьому сенсі наступні слова можна розцінити лише як спробу вивести себе з під критики: «Психологія мас, і я не робив з цього таємниці, рішуче недооцінює вплив економічних і соціальних умов. Мало того, вона бере на себе клопіт довести, що тип людей, які становлять масу, їх приналежність до класу і культури, не має жодного значення для колективних явищ. Це різко суперечить нашому баченню суспільства. Тим більше, що ця гіпотеза, звичайно ж, практично не підтверджується. Якщо ми хочемо просунути аналіз таких явищ, необхідно відмовитися від її збереження в абсолютному варіанті. Головне для практики – зрозуміти ці обставини, що не менш важливо і для науки» [10, с. 446].

Мабуть більш витонченою є юнгіанська політична психологія. Карл Густав Юнг доводив, що поряд з індивідуальним несвідомим існує також колективне несвідоме. Американський політичний психолог українського походження Володимир Одайник особливу увагу приділяє тіні в політичному процесі: «І оскільки несвідоме, подібно до свідомості, існує в двох різновидах – особистому і колективному, то існує і *колективна тінь*, тобто така, що не визнається, несумісна, низька сторона раси, нації або групи» [11, с. 94]. Вона в політичному процесі переноситься на супротивників. Таким чином можна пояснювати різні ефекти і в виборчому процесі.

Аналітична психологія К. Г. Юнга є складною теорією. Я зараз не маю наміру докладно зупинитися на її політичній інтерпретації. Думку про тінь наводжу лише для прикладу. Сам засновник аналітичної психології не концентрувався винятково на політичних проблемах. Мало того, політичні проблеми для нього часто були похідним від більш глибоких проблем людської психіки. Але у К. Г. Юнга ми виявимо глибоке дослідження колективної психології фашизму і навіть проблем післявоєнного світового устрою. Аналітична психологія має величезний потенціал для аналізу різноманітних суспільних процесів, в тому числі і виборів.

Мені вже доводилося звертати увагу на парадокс, притаманний виборчому процесу. Усі названі теорії (і велика кількість неназваних) існують для його пояснення. Їх мови у більшості випадків несумісні між собою. Але при супроводі реальних виборчих кампаній положення теорій використовуються фрагментарно і еkleктично, а загальною рамкою для цього виступає маркетингова стратегія [12, с. 11 – 14].

Еkleктизм у використанні теоретичних положень при супроводі реальних виборчих кампаній наводить на думку, що при всій їх несумісності, вони описують різні сторони однієї реальності. Тут я дозволю собі ще одну автоцитату: «Головним фактором орієнтації у ситуації вибору для міської громади є суспільні опінії» [13, с. 41]. Саме в суспільних опініях зливаються в нерозривну єдність і раціональне, і ірраціональне в суспільному виборі. Індивідуальне в ньому існує в межах колективного, але це співіснування іноді досить суперечливе.

Висновок стосовно ролі суспільних опіній в електоральній поведінці я зробив, аналізуючи результати місцевих виборів у Луганську. Тоді це положення не знайшло докладної розробки. Між тим без аналізу цієї проблеми теоретична ситуація не може бути представлена з достатньою повнотою.

Почну з того, що адекватному сприйняттю проблеми заважають термінологічні нюанси. В українському соціологічному співтоваристві феномен, який англійською називається «public opinion», а російською мовою «общественное мнение», здебільше передають як «громадська думка». Це задає певну спрямованість пошуку, коли ставлять перед собою завдання «...відрізнити його від знання, суспільного настрою, соціальних установок певних людських спільностей, не кажучи вже про так звану реакцію паперу на олівець, яку, на жаль, отримують подекуди під час опитувань польстери і соціологи замість інформації про стан громадської думки» [14, с. 11]. При такій спрямованості пошуків виникає потреба з'ясувати, що таке думка як певне духовне явище і що таке громадськість як її суб'єкт-продуцент. Зрозуміло, що конотації українського слова «думка» ближчі до англійських слів «thought» та «think», а не до «opinion» [15, с. 427, 636 – 637, 638]. Російське слово «мнение» відповідає англійському «opinion». В українській мові ці слова мусять перекладатися залежно від контексту як «думка», «погляд»,

«гадка» [16, с. 281]. Володимир Оссовський (1935 – 2010), спираючись на концепцію Флойда Оллпорта, писав: «Передусім – *громадськість і думка*. Якщо говорити узагальнено, з соціологічної точки зору, *громадськість* (суб'єкт думки) – це група людей, спільнота, об'єднана спільним інтересом у певній царині, наприклад: акціонери – вартістю акцій, службовці і робітники – розміром заробітної плати на підприємствах галузі, мешканці міста – будівництвом нового заводу. *Думка* – це вербальне вираження установки людей щодо певної конкретної проблеми. Коли ці установки набувають стійкості, вони «спливають» на поверхню у вигляді думок. Порівняння індивідуальних думок веде до їх більш або менш стабільних колективних актів, виявлення колективних суджень. Звідси громадська думка являє собою спільну думку індивідів, репрезентує собою певний консенсус індивідуальних думок з приводу проблеми, яка становить спільний інтерес. Резюмуючи сказане, можна стверджувати: громадська думка – це колективні оціночні судження різних соціальних спільнот, у яких виявляється їх ставлення до змісту і способів вирішення суспільних проблем, що стосуються їх спільних інтересів» [14, с. 16].

В академічному тлумачному «Словнику української мови» слово «думка» подається як вельми багатозначне. Фактично за одним терміном приховується декілька понять. Головними серед них є: 1) те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення; відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення; знання в якій-небудь галузі; 2) припущення, передбачення; 3) намір, замисел, задум; 4) система переконань, поглядів, уявлень. І в останньому контексті подається визначення: «**Громадська думка** – погляди широкої громадськості на що-небудь». Як ілюстративна подається цитата з твору Івана Микитенка: «Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зважена громадська думка інституту» [17].

У цьому сенсі громадська думка є продуктом Нового часу, коли склалася громадськість як освічена і активна частина мешканців тієї чи іншої країни, яка за посередництва засобів масової інформації брала участь в обговоренні важливих суспільних питань. Метою громадськості був вплив на уряд з метою формування певних, вигідних цьому колу осіб, рішень. Оскільки громадськість існувала за посередництва ЗМІ, то вона була публікою. Для цього було потрібним те, що Юрген Габермас назвав «громадянською відкритістю»: «Громадянську відкритість (*bürgerliche Öffentlichkeit*) можна визначити насамперед як сферу згуртованих у публіку приватних осіб. Бо якраз вони підривають відкритість, яку регламентує влада, тобто саму державну владу, для того, щоб розставити на свої місця правила взаємного спілкування у принципово приватизованій, але актуальній щодо відкритості (*Öffentlich*) сфері товарообігу та суспільної праці» [18, с. 71]. Далі німецький соціолог продовжує: «У громадянській відкритості виробляється політична свідомість, яка на протигагу абсолютній владі, чітко і

зрозуміло викладає суть і вимоги до загальних і абстрактних законів, і, насамкінець, саму себе, тобто відкрити (громадську) думку, навчається відстоювати як єдино легітимне джерело цих законів» [18, с. 99].

Осердям формування такої громадської думки, як колективної думки освіченої і активної буржуазії, була група інтелектуалів, що складалася з фахівців в різних галузях суспільних наук та публіцистів. Продукт їхніх дискурсивних зусиль цілком слушно називати громадською думкою у вузькому сенсі. Російською це передається як «общественная мысль», а англійською мовою як «social Thought».

Як бачимо, громадська думка є більш вузьким феноменом порівняно з тією реальністю, яка визначається термінами «public opinion» чи «общественное мнение». Громадська думка є результатом комунікації в привілейованих верствах суспільства, які за її допомогою виробляють проекти розвитку суспільства через акцентування власних інтересів.

Разом і у взаємодії з суспільними опініями та громадською думкою існує групова свідомість. Групи дужі різні за обсягом і характером групових зв'язків, тому і різновиди групової свідомості можуть дуже відрізнитися одне від одного. Групова родинна свідомість буде більш виробленою і чіткою, ніж свідомість в групі сусідів, свідомість членів згуртованої політичної партії буде більш нюансованою і розробленою, ніж свідомість членів студентської групи. Групова свідомість теж відіграє певну роль у виборчому процесі, але мені доведеться від неї у даному разі абстрагуватися. Головну роль у формуванні суспільного вибору під час виборчої кампанії відіграє власне громадська думка і суспільні опінії.

Термінологічні проблеми вирішуються конвенційно. Можна, безумовно, домовитися, щоб під одним терміном мати різні поняття. Тоді у нас буде громадська думка у вузькому сенсі, у власному сенсі і у розширеному сенсі. Але це небажаний варіант, адже він буде постійно загрожувати термінологічною плутаниною. Тому для останнього випадку я пропоную користуватися терміном «суспільна опінія». «Опінія» за походженням – слово латинське (opinion) і означає гадку, погляд, уявлення, передбачення, тобто думку, що базується на припущенні і не є строго доведеною [19, с. 706]. Суб'єктом формування суспільних опіній будуть спільноти масового типу, а не групи, міцно згуртовані інтересами. У виборчому процесі саме суспільні опінії відіграють вирішальну роль при формуванні колективного вибору.

Термінологічного нюансування вимагає і стан цієї проблеми у світовому науковому співтоваристві. Там вже більше ніж півстоліття точиться дискусія з приводу суспільних опіній. Саме суспільні опінії піддаються гострій критиці. Це не стосується громадської думки. Зачинателем дискусії, мабуть, можна вважати Карла Поппера. Він у вересні 1954 р. на конференції у Венеції проголосив доповідь «Суспільні опінії і ліберальні принципи». З одного боку у нього не було сумнівів

стосовно існування і дієвості суспільних опіній: «Суспільні опінії (якими б вони не були) мають величезну силу. Вони здатні змінювати урядові органи навіть в недемократичних країнах. <...> Завдяки своїй анонімності суспільні опінії є *безвідповідальною формою влади* і, отже, з ліберальної точки зору, становлять певну небезпеку» [20, с. 579].

На думку К. Поппера, правильному розумінню суспільних опіній заважають певні міфи. Перший з них це – «Голос народу – голос Бога». Ідеолог лібералізму пов'язує його з духом Просвітництва, з раціоналістичним оптимізмом. Згідно з ним, істина завжди виявляє себе. Масі людей істина відкриється більш повно, ніж одній людині. Цей міф має і другу складову: людство є вищим порівняно з окремими групами і, тим більше, індивідами. «Якщо людство понад усе, то одностайний голос людей повинен бути цілковитим авторитетом. Однак нам відомо, що це міф, і ми знайомі з хибною одностайністю» [20, с. 577].

Другий міф виник як романтична переінтерпретація попереднього. В ньому суспільна опінія ототожнюється з народним духом. «Своєї кульмінації це досягає у Гегеля – у його вченні про хитрість розуму, який користується нашими пристрастями як інструментами інстинктивного та інтуїтивного осягнення істини і робить неможливими помилки, особливо якщо люди більше керуються своїми пристрастями, ніж розумом» [20, с. 577].

Третій міф спирається на ліберальні уявлення XIX ст. про можливість поступу в царині суспільних опіній. «Суспільні опінії тут витлумачуються як певна суспільна реакція на думки і зусилля аристократів духу, які створюють нові ідеї і аргументи. Повільні, пасивні і, по суті, консервативні, вони все-таки здатні інтуїтивно виділити істину в пропозиціях реформаторів і винести свій остаточний і авторитетний вердикт з приводу їх суперечок» [20, с. 578].

К. Поппер говорив про те, що суспільні опінії існують в інституціоналізованій і неінституціоналізованій формах. В першому випадку вони виробляються за посередництвом преси, політичних партій, різноманітних громадських організацій, університетів, кінематографу та ін.. Простором другої форми є безпосереднє спілкування між людьми [20, с. 584 – 585].

Критика суспільних опіній полягала в тому, що, на думку К. Поппера, на них не можна покладатися в державному управлінні. Інколи вони штовхають владу у вірному напрямку, інколи, навпаки, можуть підштовхнути до прірви. Спираючись на них, демагог може встановити диктаторський режим. Тому демократія мусить спиратися на традиції, серед яких найголовнішими є ті, що утворюють «моральну структуру» суспільства [20, с. 582]. Головним же є практика раціональної дискусії, яка «...створює в політичній сфері традицію управління за допомогою обговорення і звичку дослухатися до прибічників іншої точки зору, посилює почуття справедливості і готовність до компромісу» [20, с. 584]. Отже, в умовах ліберальної

демократії на першому місці мусить бути саме громадська думка, а суспільні опінії повинні перебувати у контрольованому стані.

П'єр Бурдьє в січні 1972 р. виступив з доповіддю, назва якої звучить як інвектива «Суспільні опінії не існують». Реально його критика спрямована на використання політичною владою для легітимації своїх рішень нечіткої, розмитої концепції суспільних опіній. Наведу досить довгу, але промовисту цитату: «Відомо, що будь-яке використання сили супроводжується дискурсом, націленим на легітимацію сили того, хто її застосовує. Можна навіть сказати, що суть будь-якого співвідношення сил полягає в проявленні всієї своєї сили лише тією мірою, в якій це відношення як таке залишається прихованим. Простіше кажучи, політик – це той, хто говорить: «Бог з нами». Еквівалентом вислову «Бог з нами» сьогодні став «Суспільні опінії з нами». Такий фундаментальний ефект опитувань суспільних опіній: ствердити думку про існування одностайних суспільних опіній, тобто легітимізувати певну політику і закріпити співвідношення сил, на яких вона заснована або які роблять її можливою» [21, с. 274 – 275].

Сам французький вчений був переконаний, що під суспільною опінією приховується багато неспівмірних явищ. Опінії виробляються залежно від політичної компетенції, класового етосу, впливу груп тиску, характеру поставлених питань і т. д. Врешті-решт з'ясовується, що П'єр Бурдьє не заперечує існування суспільних опіній. Він лише демонструє, що при відсутності чіткого їх розуміння, даний концепт використовують для досягнення політичної мети маніпулятивними методами. Свою доповідь він закінчує словами: «...Суспільних опіній не існує, у кожному разі в тому вигляді, в якому його представляють усі, хто зацікавлений у ствердженні їх існування. Я вів мову про те, що є, з одного боку, опінії сформовані, мобілізовані і групи тиску, що мобілізовані навколо системи в явному вигляді сформульованих *інтересів*; а з другого боку, – схильності, які за визначенням не є опінія, якщо під цим розуміти, як я це робив протягом усього аналізу, те, що може бути сформульоване у вигляді висловлювання з певною претензією на зв'язність. Дане визначення опінії – зовсім не моя думка з цього приводу. Це всього лише пояснення визначення, яке використовується в опитуваннях суспільних опіній, коли людей просять вибрати позицію серед сформульованих думок і коли шляхом простого статистичного агрегування вироблених таким чином опіній створюють артефакт, яким є суспільні опінії. Суспільні опінії в тому значенні, яке приховано їм надається тими, хто займається опитуваннями, або тими, хто використовує їх результати, тільки цих, уточнюю, суспільних опіній не існує» [21, с. 285].

Важливим внеском у розуміння суспільних опіній стала монографія Елізабет Ноель-Нойман «Суспільні опінії. Відкриття спіралі мовчання» («Öffentliche Meinung. Die Entdeckung der Schweigespirale» – 1989). Німецька дослідниця спиралася на ідею Р. Мертонна про явні і

латентні функції. Відповідно і суспільні опінії на рівні явних функцій проявляються як раціональні реакції на події і проблеми суспільного життя. Але головними є їх латентні функції, які в сумі зводяться до соціального контролю. Виконання суспільними опініями функцій соціального контролю можливе через ту обставину, що люди понад усе бояться соціальної ізоляції, а тому орієнтуються на те, на що налаштовані інші [22, с. 321 – 322]. Власне груповий контроль лежить і в самій основі суспільних опіній: «Явище, позначене тут поняттям «суспільна опінія», зустрічалось і зустрічається в усіх народів у всі часи. Суспільні опінії базуються на позасвідомому прагненні людей, які живуть у певному суспільстві, прийти до спільного судження, до згоди, яка необхідна, щоб діяти і приймати рішення відповідно до обставин. Суспільні опінії вимагають поваги до себе як від уряду, так і від окремих членів суспільства. Якщо уряд не враховує суспільні опінії, нічого не робить, щоб переманити на свій бік ворожі суспільні опінії, йому загрожує крах, позбавлення влади. Індивіду загрожує ізоляція, нехтування співтовариством» [22, с. 321 – 334].

Праця Е. Ноель-Нойман є серйозним внеском у науку. В ній дуже докладно розглянуті різні точки зору на природу суспільної свідомості загалом і суспільних опіній зокрема. Але жорстке зведення суспільних опіній до функції соціального контролю видається сумнівним. Вже зазначалося, що такий підхід має наслідком непевні позиції при проведенні емпіричних досліджень [3, с. 23].

У сучасній соціології досить поширеними є спроби визначень суспільних опіній через їх чітке відокремлення від інших утворень суспільної свідомості. Одним з перших на цей шлях став американський психолог Флойд Олпорт (1890 – 1978). Володимир Оссовський вважав, що його 13-ма положеннями для ідентифікації суспільних опіній «...можна послуговуватися як методологічною директивою для вивчення сутності громадської думки в системі соціальної свідомості, розробки інструментарію її емпіричної фіксації під час дослідження» [14, с. 15].

Володимир Оссовський постійно протиставляв діяльність польстерів і соціологів. На його думку, польстери дають лише агреговані індивідуальні думки. Соціологи ж вивчають особливий колективний феномен. За цими результатами стоять різні моделі суспільства – як агрегат індивідів і як структура, що має реальне буття, яке неможливо звести до суми індивідів. Він писав: «Для соціолога – громадська думка щось інше, ніж проста сума індивідуальних думок, це колективний феномен, кооперативний продукт соціальної комунікації і взаємодії» [14, с. 7]. Пошук суспільних опіній у власному сенсі слова підштовхує до того, що вони ототожнюються лише зі своєю зрілою формою. Це знаходить вираження на рівні методологічних вимог: «Технологізація процесу ідентифікації громадянської думки передбачає передусім елімінування із загального масиву даних так званих пустих відповідей, тобто відповідей респондентів, які не мають власної думки щодо

проблеми опитування, відповідей, спровокованих самою ситуацією опитування» [14, с. 25]. В дуже жорсткій версії ця вимога відсікає увесь процес становлення суспільної opinio стосовно тієї чи іншої проблеми, відшукуючи лише готовий результат цього становлення. Реальні суспільні opinio, мабуть, існують за принципом хвиль: зароджуються, зростають, досягають свого максимуму і потім поступово слабшають і розсіпаються. В даному ж випадку виникає стійке відчуття реїфікації цього явища. Opinio пропонується шукати як якісь тверді елементи суспільної реальності. Сказане не означає, що я заперечую саму необхідність запитань-фільтрів. Якщо ми вивчаємо суспільні opinio мешканців певного міста стосовно роботи громадського транспорту, то нам немає сенсу звертатися до тих, хто цим транспортом не користується. Але, з іншого боку, до респондентів у масовому опитуванні не варто застосовувати критерії, які підходять лише для експертів.

У зв'язку з цим хочу звернути увагу на історичні передумови сьогоднішнього протиставлення польстерів і соціологів. В його основі розмежування волі усіх і спільної волі в трактаті Ж.–Ж. Руссо «Про суспільний договір або принципи політичного права». Тут читаємо: «Часто існує немала відмінність між волею усіх і спільною волею. Ця друга пильнує тільки загальні інтереси; перша – інтереси приватні і є лише сумою виявлення волі приватних осіб. Але відкиньте із цих виявлень волі крайнощі, що взаємно знищуються; в результаті складання розбіжностей, що залишилися, утвориться спільна воля» [23, с. 170]. Але проблема спільної волі не така проста, як здається. В індивідуальних волях вона присутня лише як неусвідомлений інваріант. Для її виявлення потрібні якісь особливі процедури. В політичному плані вони цілком можуть мати вигляд як авторитарних чи навіть тоталітарних проектів.

Пошук справжніх суспільних opinio в розумінні В. Оссовського дуже нагадує мені пошук спільної волі Руссо. К. Поппер колись говорив: «...Теорія проявленості істини не лише плодить фанатиків – людей, переконаних в тому, що всі, хто не бачить очевидної істини, одержимі дияволом, – але здатна приводити і до авторитаризму, хоча і не так прямо, як песимістична епістемологія. Це обумовлено тією простою обставиною, що істина, як правило, зовсім не очевидна. Тому передбачувана очевидна істина постійно потребує інтерпретації і ствердження, але і переінтерпретації та перествердження. Необхідний авторитет для того, щоб майже щоденно встановлювати і проголошувати, що вважати очевидною істиною, і це можна робити досить довільно» [24, с. 24].

Ідея розрізнення справжніх та несправжніх суспільних opinio входить в суперечність з демократичними процедурами. Ларрі Зідентоп цілком слушно вважає, що європейська демократична традиція базується на визнанні моральної рівності людей: «Віра в моральну рівність людей була центральною на всіх стадіях розвитку того, що сьогодні є нашим

моральним імперативом. <...> Унікальність демократичного суспільства полягає в тому, що воно відкидає усі види привілеїв і засновує правовий порядок на правах і обов'язках індивідуумів, а не на правах каст, корпорацій або сім'ї» [25, с. 70 – 71]. Моральний імператив європейської демократії закорінений у християнських уявленнях рівності усіх людей перед Богом. Він досить непросто співвідноситься з демократичними процедурами, які передбачають певну поінформованість для прийняття рішень. Між тим передбачається рівність у моральній, а не інформаційній вартості індивідів. Ця суперечність веде до багатьох парадоксів демократії. Частина з них пов'язана з роллю в демократичних процедурах суспільних опіній. Володимир Осовський писав: «Включення громадської думки в процес прийняття соціальних рішень відбувається переважно у двох формах. Перша – через організовані та здебільшого юридично оформлені акції соціальної поведінки, ініційовані громадською думкою. Це передусім участь громадян у виборах до різних гілок влади, маніфестації, дії груп тиску тощо» [14, с. 75]. Другою формою український соціолог вважав свідому відмову від участі в політичному житті, абсентеїзм як ухилення від участі у виборах. Але інституціональні форми вироблення суспільних рішень за допомогою суспільних опіній передбачають рівність голосів: одна людина, один голос. Це – суто сумативний підхід до суспільних опіній. Отже, реакція «паперу на олівець» часом має доленосне значення для цілих країн і народів.

Я не хотів би, щоб моя дискусія з ідеями патріарха української соціології була сприйнята занадто однозначно. Плідність тієї чи іншої праці – в її здатності викликати дискусії і стимулювати науковий пошук. Дослідження Володимира Осовського по цей час відповідає названому критерію і є цінним досягненням вітчизняної соціології. Але саме на їх прикладі можна побачити як недостатність теоретичних нюансів може вести до небажаних політичних наслідків.

Як бути в цій ситуації? Можна ремствувати, якщо нас не задовольняє стан суспільних опіній і писати на кшталт цього: «Наведені дані – радше усереднена картина як громадської думки, що склалася, так і настроїв, емоційних оцінок реалій повсякденного життя та ідеологічних символів, а може, уживши жаргон польстерів, – реакцій «паперу на олівець», які виникають в ситуації опитування з проблеми, далекої від зацікавлень респондента» [14, с. 108]. Можна відшукувати способи поєднання демократичних процедур з олігархічними способами вироблення рішень, що і відбувається в більшості сучасних країн. А можна відшукувати тонкі механізми для поліпшення демократичних процедур.

Для останнього з шляхів більш відповідним є підхід до суспільних опіній не як до якогось рідкісного явища, що існує у гордій окремішності від решти феноменів суспільної свідомості, а як до результату її актуальної діяльності. Цілком можемо погодитися з

Михайлом Горшковим, який писав: «В цьому сенсі не буде великим перебільшенням твердити, що суспільна opinio є не тільки однією з найбільш своєрідних соціальних явищ, але однією з кінцевих (результуючих) продуктів функціонування суспільства» [26, с. 38]. М. Горшков цілком слушно закликає дивитися на суспільні opinio як на процесуальну реальність, яка може перебувати на різних етапах свого розвитку. Ця реальність не обов'язково мусить бути монолітною, але часто є плюралістичною. Головне, що «...функціонуючі суспільні opinio – це безперервно працюючі, такі, що впливають, суспільні opinio, що реалізують себе в духовно-практичному житті за рахунок накопиченого на попередніх стадіях свого розвитку інтелектуального і емоційно-вольового потенціалу» [26, с. 26].

У цілому теоретична ситуація виглядає досить суперечливо. Теоретичні моделі увесь час загрожують зірватися в схоластичний штопор. Прикладні дослідження, навпаки, тяжіють скоріше до здорового глузду, який дає можливість діяти, але не розуміти, що ж відбулося в кінцевому підсумку. Оскільки ж вся ця проблематика закорінена в самому осерді демократичної політичної системи, то необхідно не покладати рук і продовжувати дослідницький пошук.

Характеристика дослідницького проекту

З метою отримання нових знань про електоральну поведінку кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та громадською організацією «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» у вересні – жовтні 2012 року було проведене соціологічне дослідження «Політичні партії і населення в період виборчої кампанії: контекст великого міста». Дослідження мало фундаментальний характер і не передбачало будь-якого втручання у виборчий процес. Його варто розглядати як продовження вивчення електоральної поведінки громадян України нашим науковим колективом, започатковане 2010 р. дослідженням «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада».

Метою дослідження передбачалося отримання нової інформації про механізми та фактори, що впливають на формування рішення виборців брати участь в голосуванні і підтримати ту або іншу політичну партію в ході виборчої кампанії до Верховної Ради України. Ставилось також завдання вивчити вплив партійних симпатій на рішення голосувати за того чи іншого кандидата в народні депутати по мажоритарному виборчому округу.

Проблемне поле дослідження було задане суперечністю між нормативною роллю партій в демократичній політичній системі і реальною їх роллю в українських реаліях. Так, концепція представницької демократії передбачає, що вони представляють інтереси частини населення, створюють програми розв'язання тих або інших суспільних проблем, базуючись на певних ідеологічних настановах, і

через змагання за голоси виборців в ході виборчої кампанії отримують доступ до політичної влади. Різноманітність суспільства передбачає змагання партій, які працюють у всіх частинах легального ідеологічного спектра. Незважаючи на всі суперечності в демократичному суспільстві, передвиборча боротьба передбачає збереження ціннісного консенсусу з базових питань.

В Україні партії сформувалися як спосіб представництва різних груп правлячого класу в політичній сфері. Вони і є політичними відділами політико-економічних клієнтських груп, на які розділений правлячий клас. Ідеологічні обличчя таких партій здебільшого є брендовими личинами. Найбільш великі і впливові з них сформовані на базі декількох клієнтських груп, які таким чином узгоджують свої інтереси. Це веде до збільшення матеріальних можливостей подібних політичних утворень, але робить їх крихкотілими, розділеними за територіальним принципом.

Через політичні партії різні фракції правлячого класу представляють і відстоюють свої партикулярні інтереси. Представництво інших суспільних груп має редукований характер мобілізації свого електорату. Ця логіка виводить на перший план у виборчому процесі комплекси мотивів, які однозначно не сприймаються виборцями, але впливають на суспільні опінії і вже через цей колективний процес визначають наслідки голосування.

Політична форма сучасної України може бути визначеною як імітативна демократія. З одного боку, вона створена за політичними мірками Першого модерну, які передбачають національну державу як єдиний і відносно герметичний політичний простір, в межах якого відносно автономно розвиваються соціальні структури. З другого боку, вона орієнтована на схвалення політичним співтовариством розвинутих країн, без чого правлячий клас України втратить значну частину своєї легітимності [12, с. 10].

Об'єктом дослідження був суспільний вибір в ході електоральної кампанії, а предметом – партійний фактор в електоральному процесі.

Були запропоновані такі гіпотези.

Гіпотеза 1. Населення сприймає сучасні українські партії як угруповання в правлячому класі. У сприйнятті населення ідеологічні установки партій або занадто генералізовані («націоналісти»), або фрагментовані і представлені якимись частинами колишніх ідеологічних платформ (КПУ, ПР). В цілому ж ідеологічні відмінності партій дуже нечіткі і занурені в культурний контекст. Так, «націоналісти» відторгаються на Сході України як культурно «не наші». Щось подібне відбувається з регіоналами і комуністами на Заході.

Гіпотеза 2. De facto партійна система України склалася і продовжує існувати як регіоналізована. Регіональне культурне розмаїття перетворилося в інструмент мобілізації свого електорату. В правлячому класі виник певний консенсус щодо поділу України на регіональні

електоральні поля. Регіонали і комуністи можуть збирати голоси на Сході і Півдні України, а «націоналісти» – на Заході. У своєрідне прикордоння, за яке ведеться боротьба усіма політичними силами, перетворилася Центральна Україна. Це робить таку територію найбільш конфліктогенною під час виборів.

Згода в межах правлячого класу стосовно регіонального поділу країни підтримується і на рівні народу. Саме цей збіг інтересів частин правлячого класу і населення тих чи інших регіонів веде до виникнення квазіпредставництва. Партії не представляють групи населення в соціально-економічному відношенні, але підігрують його культурні очікування. Це і перетворюється на головний маніпулятивний інструмент мобілізації електорату.

Гіпотеза 3. На Сході України з культурним представництвом пов'язаний той факт, що найбільшою популярністю користуються партії, які пропонують програму державного патерналізму. Це частково пов'язано з радянською спадщиною, але не тільки. Старопромисловий регіон не має достатніх імпульсів для саморозвитку і продукує очікування державного захисту і державних інвестицій. Відмічене явище належить до об'єктивних форм мислення і не мусить розглядатися як провина населення. Але воно веде до виникнення культурних феноменів, що об'єднують радянську спадщину з капіталістичною реальністю. Колективний роботодавець в особі ПР як політичного представника конгломерату регіональних клієнтельних груп постійно підтримує пам'ять про «Молоду гвардію» і орієнтує цю пам'ять проти пам'яті про ОУН і УПА, яка підігрується з такою ж політичною метою. Виникає синдром «земляцтва», який має історичні і сучасні виміри.

Гіпотеза 4. На Сході України з колективним роботодавцем миряться, побоюючись більшого зла. Таким злом більшість населення сприймає хаотизацію суспільного життя за зразком 1990-х років. Регіонали уявляються «своїми діловими людьми», які, безумовно, не зацікавлені в соціальній справедливості, але забезпечують мінімум необхідного порядку.

Гіпотеза 5. При виборі кандидатів-мажоритарників партії виконують в очах населення роль колективних страховиків. Обраний кандидат буде частиною, гвинтиком великої партійної машини. Тому партійна приналежність запобігає індивідуальному свавіллю депутата. Реальної можливості у виборців закликати депутата до відповідальності немає, тому і виникає орієнтація на партії. Правда, зв'язок голосування за партії і за кандидатів-мажоритарників може проявлятися лише як статистичний і у випадку партій великих і впливових.

Гіпотеза 6. Виборці сприймають партії як певні віртуальні сутності. Тому на них не справляє особливого враження інформація про минуле того чи іншого кандидата, про чвари в самій партії. Агентами впливу фракцій правлячого класу, які доносять до виборців маніпулятивні ідеологічні програми, є спеціалісти з політтехнологій та

PR, певні групи журналістів, які працюють в ЗМІ, що належать різним клієнтельним групам.

Гіпотеза 7. Мобілізація електорату під час виборів веде до покладання кордонів усередині України і до розмикання зовнішніх кордонів. Правлячий клас, маніпулюючи цінностями людей, формує спільності з сусідами за кордоном і почуття відмінності всередині країни. На Сході – це почуття єдності з Росією, на Заході – з Європою. Такі політтехнології (в містах Донбасу до цього часу на стінах можна прочитати написи «Юля + Путин = Донбасс», які під час останньої президентської кампанії були зроблені політтехнологами БЮТу) обумовлені характером партійної системи і є небезпечними для самого існування країни.

Гіпотеза 8. У великих містах, таких як Луганськ, що розділені між декількома виборчими округами, вибори позбавляються навіть ілюзії представництва територіальної спільноти. В свідомості виборців навмисно були розірвані опорні точки соціального простору. Більша частина списку кандидатів виявляється невідомою виборцям, що утруднює формування реального колективного вибору. Внаслідок цього може перемогти кандидат, що досяг незначної переваги над конкурентами, а отже обраний незначним числом виборців, що позбавляє його справжньої легітимності.

Гіпотеза 9. Суспільний колективний вибір є функція суспільних опіній. Це визначає особливу роль політтехнологів у виборчому процесі. Вони покликані вплинути на формування сприятливих для тієї чи іншої партії, того чи іншого кандидата сприятливих суспільних опіній. Переможцями стають лідери відомі та популярні в суспільних опініях. Рейтинги відомості та популярності перетворилися на передумови виборчих рейтингів. Такий колективний вибір, і це принциповий момент, є вибором з меню, що розроблене і запропоноване правлячим класом. Це веде до того, що між виборцями і обраним депутатом складаються дуже слабкі і нетривалі зв'язки. Але саме ці слабкі і непевні зв'язки визначають умови продовження угоди між народом і правлячим класом на владарювання.

Розробкою анкети займалася група під керівництвом автора цих рядків, до якої входили Живілова М. С., Лебідь Л. І., Петренко О. С., Рознатовський І. В., Саковська К. Г., Хобта С. В. Розрахунок вибіркової сукупності був зроблений доц., к. соц. н. Хобтою С. В. Вона ж була керівником польового етапу дослідження і під її керівництвом була зроблена комп'ютерна обробка первинної соціологічної інформації.

Опитування проводилося в м. Луганську з 24 вересня по 13 жовтня 2012 р. Всього було опитано 1100 чоловік. Вибірка мала забезпечити репрезентативність вибіркової сукупності за ознаками статі, віку та району проживання в місті. Повна характеристика вибіркової сукупності далі в табличній формі (таблиці 1 – 8).

Таблиця 1

Розподіл респондентів за статтю (у %)

№ п/п	Варіанти відповіді	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Жінки	618	56,2
2.	Чоловіки	482	43,8
	Усього	1100	100,0

Таблиця 2

Розподіл респондентів за віком (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100	% за квотою
1.	18–29	295	26,8	30,5
2.	30–59	523	47,5	47,3
3.	61 і старші	282	25,6	22,2
	Усього	1100	100,0	100,0

Таблиця 3

Розподіл респондентів за етнічною приналежністю (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Українці	765	69,5
2.	Росіяни	193	17,5
3.	Інше	9	0,8
4.	Немає відповіді	133	12,1
	Усього	1100	100,0

Таблиця 4

Розподіл респондентів за освітнім рівнем (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Вища	414	37,6
2.	Середня спеціальна або неповна вища	502	45,6
3.	Повна середня	98	8,9
4.	Неповна середня	29	2,6
5.	Початкова	33	3,0
6.	Немає відповіді	24	2,2
	Усього	1100	100,0

Таблиця 5

**Розподіл респондентів за соціально-професійною приналежністю
(у %)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Робітник	345	31,4
2.	Керівник підприємства, установи або структурного підрозділу	32	2,9
3.	Службовець	70	6,4
4.	Підприємець, зайнятий індивідуальною комерційною або виробничою діяльністю	55	5,0
5.	Гуманітарна інтелігенція	46	4,2
6.	Студенти та учні коледжів	76	6,9
7.	Безробітні	63	5,7
8.	Пенсіонери	351	31,9
9.	Інше	57	5,2
10.	Немає відповіді	5	0,5
	Усього	1100	100,0

Таблиця 6

**Розподіл відповідей на запитання «Якою мовою Ви зазвичай
спілкуєтеся вдома?» (у %)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Тільки українською	45	4,1
2.	Тільки російською	828	75,3
3.	Російською і українською залежно від обставин	220	20,0
4.	Немає відповіді	7	0,6
	Усього	1100	100,0

Таблиця 7

**Розподіл відповідей на запитання «Як Ви визначаєте свою
релігійну приналежність?» (у %)**

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
1.	Православні	1005	91,4
2.	Протестанти	6	0,5

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100
3.	Свідки Іегови	4	0,4
4.	Мусульмани	1	0,1
5.	Буддисти	1	0,1
6.	Атеїсти	65	5,9
7.	Немає відповіді	18	1,6
	Усього	1100	100,0

Таблиця 8

Розподіл респондентів за районами міста

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від опитаних n=1100	% по квоті
1.	Артемівський	291	26,5	29
2.	Жовтневий	465	42,3	42
3.	Ленінський	245	22,3	20
4.	Кам'янобрідський	99	9,0	9
	Усього	1100	100	100

З таблиць 2 і 8 видно, що в процесі опитування відбулося відхилення від розрахункових квот, що впливає на загальну похибку, яку можна оцінити в 3 – 5%.

Результати дослідження представлені в серії статей в даному числі «Вісника». Я далі зупинюся на проблемах формування наміру брати участь у виборах і формування рішення проголосувати за певну партію.

Формування готовності до участі в голосуванні

Далі розглянемо чинники, що сприяли формуванню готовності взяти участь у голосуванні.

Таблиця 9

Залежність готовності голосувати від статі респондентів (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	Жінки n = 618	Чоловіки n = 482	Усі опитані n = 1100
	Так	71,5	65,8	69,0
	Ні	19,1	20,7	19,8
	Поки що не визначилася/ Не визначився	9,2	12,2	10,5
	Відсутня відповідь	0,2	1,2	0,6

Судячи з цієї таблиці, можна говорити про невеликі відмінності між чоловіками та жінками у вербальних реакціях на пряме запитання анкети про намір взяти участь у виборах. Жінки частіше твердо відповідали про намір проголосувати. У чоловіків же відповіді зсунуті в бік невизначеності.

Таблиця 10

Залежність готовності голосувати від віку респондентів (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	18–29 років n = 295	30–59 років n = 523	60 років і старші n = 282
	Так	60,0	67,5	81,2
	Ні	27,1	20,3	11,3
	Поки що не визначилася / Не визначився	11,9	11,7	7,1
	Відсутня відповідь	1,0	0,6	0,4

Видно, що установка на участь у голосуванні зростає пропорційно до віку. Тих, хто не визначилися, однакова пропорція в двох перших групах і дещо менша в найстаршій віковій групі.

χ^2 значущий (=33)

Таблиця 11

Залежність готовності голосувати від етнічної приналежності респондентів (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	Українці n = 765	Росіяни n = 193	Інші етнічні групи n = 9
	Так	68,2	75,6	77,8
	Ні	19,2	15,5	11,1
	Поки що не визначилася / Не визначився	11,6	8,8	11,1
	Відсутня відповідь	0,9	0,0	0,0

Коректно порівнювати між собою можна лише українців і росіян. Представники інших етнічних груп у виборчій сукупності виявилися дуже нечисленними. Росіяни більш активні в плані використання своїх виборчих прав. Серед них менше тих, хто не збирався голосувати і не визначився на момент опитування.

χ^2 незначущий (=5)

Таблиця 12

Залежність готовності голосувати від рівня освіти респондентів (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	Вища n =414	Середня спеціальна або неповна вища n =502	Повна середня n =98	Неповна середня n =29	Початкова n =33
	Так	69,8	69,5	67,3	82,8	63,6
	Ні	19,8	19,3	23,5	10,3	24,2
	Поки що не визначилася / Не визначився	9,7	10,6	9,2	6,9	12,1
	Відсутня відповідь	0,7	0,6	0,0	0,0	0,0

Фіксується відмінність між респондентами з повною вищою освітою та з середньою спеціальною і респондентами лише з повною середньою освітою. Серед останніх більше тих, хто не збирався на час проведення дослідження йти голосувати. Наповненість двох інших груп є недостатньою, щоб робити висновки. Зафіксовані ж відмінності, скоріше за все, пояснюються віковими особливостями респондентів.

χ^2 незначущий=4

Таблиця 13

Залежність готовності голосувати від професійної та посадової приналежності респондентів (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	Робітники n =345	Керівники підприємства, установи чи структурного підрозділу n =32	Службовці n =70	Підприємці, зайняті індивідуальною комерційною чи виробничою діяльністю n =55	Гуманітарна інтелігенція n =46	Студенти n =76	Безробітні n =63	Пенсіонери n =351
	Так	63,5	65,6	72,9	58,2	69,6	67,1	57,1	80,1
	Ні	24,6	28,1	18,6	23,6	15,2	22,4	23,8	11,4
	Поки що не визначилася / Не визначився	10,7	6,3	7,1	16,4	15,2	10,5	19,0	8,3

Відсутня відповідь	1,2	0,0	1,4	1,8	0,0	0,0	0,0	0,3
--------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Найменше були налаштовані на участь у голосуванні безробітні, а також підприємці та зайняті індивідуальною комерційною чи виробничою діяльністю. Найбільш високу готовність демонстрували пенсіонери та службовці. Інші групи показували готовність близьку до середньої. Цікаво, що найбільше тих, хто вирішив не голосувати, було серед керівників підприємств, установ і структурних підрозділів, робітників, безробітних та підприємців. Серед безробітних, підприємців і гуманітарної інтелігенції було найбільше тих, хто на час опитування ще не визначився, чи брати участь в голосуванні.

χ^2 значущий=42. Особливо велика різниця між теоретичним очікуванням та емпіричними частотами по таких соціальних групах як пенсіонери (налаштованих голосувати значно більше, ніж теоретичне очікування) і робітники (налаштованих не голосувати більше, ніж теоретичне очікування).

Симптоматично, що керівники підприємств, підприємці та безробітні часто мають близькі настрої.

Даний аналіз показує, що, з точки зору впливу групової приналежності респондентів на їх готовність до голосування, нинішні вибори не характеризувалися чимось надзвичайним. Більшу активність готові були продемонструвати люди старших вікових когорт, пенсіонери. Десь до 40% молоді не розглядали вибори як щось важливе для себе. Гендерні диспропорції передвиборчих настроїв теж не є несподіваними і пов'язані з маргіналізацією чоловіків у нашому суспільстві. Росіяни і під час попередніх виборів демонстрували дещо більшу активність порівняно з українцями.

Тепер розглянемо зв'язок установок на участь у виборах з деякими політичними установками виборців. Для початку розглянемо зв'язок готовності взяти участь у виборах з загальною оцінкою респондентами своїх політичних поглядів. В цілому розподіл відповідей на запитання про політичні переконання мав такий вигляд (Табл.5; 6).

Таблиця 14

Розподіл відповідей на запитання «Охарактеризуйте свої політичні переконання» (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Крайні ліві	23	2,1
2.	Помірковано ліві	35	3,2
3.	Лівоцентристські	33	3,0

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
4.	Правоцентристські	31	2,8
5.	Помірковано праві	45	4,1
6.	Крайні праві	28	2,5
7.	У мене немає сталих політичних переконань	345	31,4
8.	Складно відповісти	529	48,1
9.	Немає відповіді	31	2,8

Таблиця 15

Залежність готовності голосувати від політичних орієнтацій респондентів (у%)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?	Варіанти відповідей	Крайні ліві n =23	Помірковано ліві n =35	Лівоцентристські n =33	Правоцентристські n =31	Помірковано праві n =45	Крайні праві n =28	Немає сталих політичних переконань n =345	Складно відповісти n =529
	Так	82,6	82,9	78,8	83,9	88,9	67,9	61,2	70,3
	Ні	8,7	11,4	15,2	3,2	6,7	10,7	28,1	18,0
	Поки що не визначилася / Не визначився	4,3	5,7	6,1	12,9	2,2	14,3	10,4	11,5
	Відсутня відповідь	4,3	0,0	0,0	0,0	2,2	7,1	0,3	0,2

Інтерпретуючи дані таблиці, слід мати на увазі, що 31 респондент не дав ніякої відповіді на поставлене запитання. В цілому 82,3% респондентів було складно розташувати себе в континуумі «праві – ліві». Він до цього часу є способом структурування політичного простору, але на рівні масової свідомості втратив свою дієвість.

Ті, хто виявив у себе якісь політичні переконання, були більше налаштовані на участь у голосуванні. Серед тих, хто вибрав позицію відсутності сталих політичних переконань, зафіксована найбільша поширеність абсентеїстських настроїв. Важко аналізувати розподіл відповідей в найчисельнішій групі, члени якої взагалі не змогли визначитися з відповіддю. З одного боку, здавалося б, можна вважати,

що вона складається з людей, які не мають переконань, але ж, з іншого боку, серед цієї групи фіксується досить висока налаштованість на участь у голосуванні. Тому, мабуть, вона неоднорідна і заслуговує на додаткове вивчення.

У програмі дослідження одна з гіпотез стосувалася впливу партійного фактора на участь у голосуванні. Передбачалося, що уявлення про партії перетворилися на особливий чинник суспільної свідомості. Було сформульовано два перевіірочні запитання. Перше уточнювало гіпотезу в тому аспекті, що виборці більше довіряють кандидатам, які висунуті певною великою і впливовою партією. Загальний розподіл відповідей (Табл. 16) та його вплив на готовність голосувати (Табл. 17) нижче.

Таблиця 16

Розподіл відповідей на запитання «Чи згодні Ви з висловлюванням: «Я більше довіряю тим кандидатам в депутати, які висунуті якоюсь великою і впливовою партією»? (У %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Так	502	45,6
2.	Ні	404	36,7
3.	Складно відповісти	174	15,8
4.	Немає відповіді	20	1,8

Таблиця 17

Залежність готовності голосувати від довіри респондентів до кандидатів, висунутих від великих і впливових партій (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховно ї Ради 28 жовтня 2012 року?		Більше довіряю n = 502	Ні n =404	Складно сказати n =174	Немає відповіді n =20
	Так	75,5	62,4	66,7	60,0
	Ні	13,7	28,0	17,2	30,0
	Поки що не визначилася / Не визначився	9,6	9,7	16,1	5,0
	Відсутня відповідь	1,2	0,0	0,0	5,0

Якщо взяти сукупність тих, хто висловив намір взяти участь у голосуванні, то там 49,9% становили ті, хто більше довіряють кандидатам від великих і впливових партій, 33,2% висловили незгоду з

запропонованим твердженням, для 15,3% складно було відповісти, а 1,6% не дали відповіді взагалі.

Серед тих, хто не збирався брати участь в голосуванні, 31,7% були згодні з відповідним висловлюванням, 51,8% – ні, для 13,8% складно було щось відповісти, а 2,8% не дали відповіді взагалі.

Все це дає підстави зробити висновок, що для приблизно половини виборців довіра до кандидатів потужних партій була самостійним чинником при виробленні рішення про участь в голосуванні. Але для половини виборців цей факт не мав значення.

Інше питання, зорієнтоване на перевірку сформульованої гіпотези, було таким: «Чи можна сказати, що більш відповідальною буде поведінка тих депутатів, які представляють великі і впливові партії?». В програмі гіпотеза уточнювалася таким чином, що на думку виборців потужні партії здатні виконати функцію страхувальників від індивідуального свавілля депутатів. Приналежність до великої партії зробить їхню поведінку більш передбачуваною. Оскільки ж механізму відклику депутатів немає, то це може відігравати певну роль при мотивуванні людей взяти участь у виборах. Розподіли відповідей (Таблиці 18, 19).

Таблиця 18

Розподіл відповідей на запитання «Чи можна сказати, що більш відповідальною буде поведінка тих депутатів, які представляють великі і впливові партії?» (У %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Так	444	40,4
2.	Ні	389	35,4
3.	Складно відповісти	221	20,1
4.	Немає відповіді	46	4,2

Таблиця 19

Залежність готовності голосувати від впевненості респондентів, що поведінка депутатів, висунутих від великих і впливових партій, буде більш відповідальною (у %)

Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верховної Ради	Варіанти відповідей	Буде більш відповідальною n =444	Ні n =389	Складно сказати n =221	Немає відповіді n =46
	Так	75,9	63,0	66,1	67,4
Ні	14,2	25,7	19,9	23,9	
Поки що не визначилася /		8,8	11,1	14,0	6,5

28 жовтня 2012 року?	Не визначився				
	Відсутня відповідь	1,1	0,3	0,0	2,2

З останньої таблиці видно, що прийняття гіпотези про більш відповідальну поведінку депутатів від потужних партій пов'язано з більшим налаштуванням на участь у самому голосуванні.

У дослідженні перевірялася також гіпотеза, згідно з якою частіше від інших рішення взяти участь у виборах приймали для себе ті виборці, які були задоволені змінами в Україні за часи президентства Віктора Януковича. Наведу в табличній формі загальний розподіл відповідей і їх зв'язок з готовністю прийти на виборчі дільниці (Таблиці 20 і 21).

Таблиця 20

Розподіл відповідей на запитання «Дайте загальну оцінку змінам в Україні після приходу на пост Президента Віктора Януковича» (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Цілком позитивні	175	15,9
2.	Переважно позитивні	285	25,9
3.	Позитивні і негативні рівною мірою	323	29,4
4.	Переважно негативні	103	9,4
5.	Цілком негативні	74	6,7
6.	Складно відповісти	122	11,1
7.	Немає відповіді	18	1,6

Таблиця 21

Залежність готовності голосувати від оцінки респондентами змін в Україні під час президентства Віктора Януковича (у %)

		Характер змін в Україні за час президентства В. Януковича						
		Варіанти відповідей	Цілком позитивні n = 175	Переважно позитивні n = 285	Позитивні та негативні рівною мірою n = 323	Переважно негативні n = 103	Цілком негативні n = 74	
Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах до Верхов-	Так	81,7	73,7	64,7	69,9	50,0	65,6	44,4%
	Ні	9,1	16,1	22,0	22,3	37,8	23,8	27,8%
	Поки що не визначила	9,1	9,5	13,0	7,8	9,5	9,8	22,2%

ної Ради 28 жовтня 2012 року?	ся / Не визначивс я							
	Відсутня відповідь	0,0	0,7	0,3	0,0	2,7	0,8	5,6%

Таким чином, участь у виборах частіше були готові взяти респонденти, які позитивно оцінювали зміни в країні після останніх президентських виборів.

Підбиваючи попередні підсумки, можна сказати, що значна кількість групових приналежностей виборців є статистично незначимою при формуванні наміру взяти участь у голосуванні. Значимими виявилися лише зв'язки між готовністю прийти на виборчі дільниці та віком респондентів, а також їхньою професійною і посадовою приналежністю.

Ті респонденти, які віднайшли у собі стабільні політичні переконання, є більш активними в електоральному відношенні. Це ж стосується і тих, хто має надії на потужні політичні партії та позитивно оцінює зміни в країні після останніх президентських виборів.

У цілому, можна сказати, що немає якогось одного фактора, який би пояснював участь людей в голосуванні, а також відмову від цієї участі. Мабуть можна сказати, що під час виборів завжди активізуються декілька груп установок, які й визначають подальшу електоральну поведінку. В кожній виборчій кампанії складаються різні масові групи, які поведуться по-різному. Для кожної з цих груп виборців треба шукати свою пояснювальну схему.

Формування вибору партії

Спочатку наведу загальний розподіл відповідей респондентів стосовно готовності голосувати за ту чи іншу партію (Таблиця 22).

Таблиця 22

Розподіл відповідей на запитання «Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?»

(У %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	КПУ	115	10,5
2.	СПУ	4	0,4
3.	Партія регіонів	403	36,6
4.	ВО «Батьківщина»	30	2,7

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
5.	Наша Україна	2	0,2
6.	ВО «Свобода»	4	0,4
7.	Радикальна партія О. Ляшка	9	0,8
8.	Україна – Вперед!	27	2,5
9.	УДАР	69	6,3
10.	Інше	68	6,2
11.	Складно відповісти	174	15,8
12.	Немає відповіді	195	17,7

Оскільки опитування закінчилося за 10 днів до виборів, то можна бачити, що на той час залишалось досить багато виборців, які не визначилися з підтримкою тієї чи іншої партії.

Розглянемо зв'язок вибору партії і статі респондента (Табл. 23).

Таблиця 23

Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від статі респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Варіанти відповідей	Жінки n = 618	Чоловіки n =482
	КПУ	9,7	11,4
СПУ	0,3	0,4	
Партія регіонів	40,5	31,7	
ВО«Батьківщина»	3,2	2,1	
Наша Україна	0,2	0,2	
ВО «Свобода»	0,3	0,4	
Радикальна партія О. Ляшка	0,5	1,2	
Україна – Вперед!	2,6	2,3	
УДАР	3,4	10,0	
Інше			
Складно відповісти	16,8	14,5	
Немає відповіді	17,0	18,7	

У всіх трьох партій, які в Луганську набрали прохідні відсотки для потрапляння до Верховної Ради, зафіксовано гендерні диспропорції. У комуністів і УДАРу електорат більш чоловічий. Особливо це помітно

стосовно останньої партії. У Партії регіонів, навпаки, більше прихильників серед жінок, ніж серед чоловіків.

Більш значущим є розподіл намірів голосувати за ту чи іншу партію за віковими групами (Табл. 24).

Таблиця 24

Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від віку респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Варіанти відповідей	18-29 років n = 295	30-59 років n = 523	60 років і старші n = 282
	КПУ		6,8	9,8
СПУ		0,7	0,2	0,4
Партія регіонів		33,2	36,9	39,7
ВО «Батьківщина»		2,0	3,1	2,8
Наша Україна		0,3	0,2	0,0
ВО «Свобода»		0,7	0,2	0,4
Радикальна партія О. Ляшка		0,3	1,3	0,4
Україна – Вперед!		4,7	1,7	1,4
УДАР		9,8	4,8	5,3
Інше		3,7	7,6	6,0
Складно відповісти		13,2	17,0	16,3
Немає відповіді		24,4	17,2	11,7

Відчутні ухили залежно від віку респондентів чітко фіксуються лише у КПУ та УДАРу. У комуністів в електораті переважають представники старших вікових груп, а в УДАРу – представник молоді. У Партії регіонів фіксується віковий профіль електорату схожий на електорат КПУ, але ухил в бік старших вікових груп менший.

Тепер звернемося до переваг, які віддають партіям залежно від етнічної приналежності респондентів (Табл. 25).

Таблиця 25

Готовність голосувати за ту чи іншу партію в залежності від етнічної приналежності респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?		Українці n = 765	Росіяни n = 193	Інші етнічні групи n = 9
	КПУ	11,1	8,3	11,1
	СПУ	0,4	0,5	0,0
	Партія регіонів	36,7	38,3	22,2
	ВО«Батьківщина»	3,1	2,1	0,0
	Наша Україна	0,0	0,5	0,0
	ВО «Свобода»	0,5	0,0	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	0,0	0,0	0,0
	Україна – Вперед!	2,6	2,6	0,0
	УДАР	6,7	4,1	0,0
	Інше	5,9	8,8	22,2
	Складно відповісти	16,1	18,1	33,3
	Немає відповіді	15,9	16,6	11,1

Дані цієї таблиці свідчать на користь того, що українці і росіяни в Луганську як виборці поведуться однаково.

Тепер перевіримо, чи впливає рівень освіти респондентів на вибір ними тієї чи іншої партії (Табл. 26).

Таблиця 26

Готовність голосувати за ту чи іншу партію залежно від рівня освіти респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б		Вища n = 414	Середня спеціальна або неповна вища n = 502	Повна середня n = 98	Неповна середня n = 29	Початкова n = 33
	КПУ	9,7	10,6	8,2	27,6	6,1
	СПУ	0,5	0,4	0,0	0,0	0,0
	Партія регіонів	34,8	39,8	35,7	41,4	24,2
	ВО«Батьків	3,9	2,2	3,1	0,0	0,0

підтримали?	щина»					
	Наша Україна	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
	ВО «Свобода»	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	0,7	1,0	0,0	0,0	0,0
	Україна – Вперед!	2,9	2,8	1,0	0,0	0,0
	УДАР	7,7	4,6	9,2	10,3	0,0
	Інше	7,5	5,2	6,1	,0	6,1
	Складно відповісти	13,8	16,3	16,3	10,3	36,4
	Немає відповіді	18,1	16,5	20,4	10,3	27,3

Як не дивно, в Луганську освіта не впливає суттєво на вибір партій. Зафіксовані ж відмінності переважно пояснюються віком респондентів, які мають, скажімо, лише початкову освіту. Певною флуктуацією виглядає група респондентів з неповною середньою освітою, які є прихильниками Партії регіонів і КПУ.

Однією з старих теорій, які використовуються в західній електоральній соціології, є теорія класового або статусного голосування. Для її перевірки в наших умовах використаємо розподіл наміру голосувати за ту чи іншу партію за професійними і статусними групами (Табл. 27).

Таблиця 27

Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від професійної та посадової приналежності респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну	Варіанти відповідей	Робітники n =345	Керівники підприємства, установи чи структурного підрозділу n =32	Службовці n =70	Підприємці, зайняті індивідуальною комерційною чи виробничою діяльністю n =55	Гуманітарна інтелігенція n =46	Студенти n =76	Безробітні n =63	Пенсіонери n =351
	КПУ	9,6	6,3	8,6	12,7	17,4	6,6	3,2	14,2
	СПУ	0,3	0,0	0,0	1,8	0,0	1,3	0,0	0,3
	Партія регіонів	36,2	31,3	30,0	43,6	32,6	27,6	38,1	40,7
	ВО«Батьківщина»	3,8	6,3	1,4	1,8	4,3	0,0	1,6	2,3

неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Наша Україна	0,3	0,0	0,0	0,0	2,2	0,0	0,0	0,0
	ВО «Свобода»	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	1,6	0,3
	Радикальна партія О. Ляшка	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	3,2	0,0
	Україна – Вперед!	1,2	0,0	7,1	3,6	0,0	6,6	3,2	2,0
	УДАР	7,0	12,5	5,7	5,5	8,7	15,8	3,2	4,0
	Інше	6,1%	6,3	8,6	3,6	4,3	5,3	7,9	6,3
	Складно відповісти	11,9	12,5	18,6	9,1	17,4	15,8	14,3	18,8
	Немає відповіді	21,7	25,0	20,0	18,2	13,0	18,4	23,8	11,1

Матеріали попередньої таблиці свідчать, що в українських умовах теорія класового чи статусного голосування не може бути застосована. Прибічники КПУ, яка за ідеологічним брендом позиціонується як ліва партія, є у всіх соціальних верствах. Серед підприємців і зайнятих індивідуальною комерційною та виробничою діяльністю їх можна зустріти навіть частіше, ніж серед робітників, а серед представників гуманітарної інтелігенції частіше, ніж серед пенсіонерів. Щось подібне можна сказати і про Партію регіонів, створену великим капіталом, але яку рівною мірою підтримують робітники, службовці, гуманітарна інтелігенція, керівники підприємств і безробітні. А найбільшою підтримкою вона користується у підприємців і зайнятих індивідуальною комерційною та виробничою діяльністю, а також у пенсіонерів. За симпатіями виборців ці дві партії майже відповідають ідеологічним настановам теоретиків КПРС про партію всього народу. Якщо ж говорити серйозно, то готовність голосувати за ту чи іншу партію фактично не корелюється з соціальним становищем респондентів.

Поле формування вибору є громадська думка, а точніше суспільні опінії. Тому перейдемо до аналізу груп, що склалися на основі тієї чи іншої опінії. Групи громадської думки є невизначеними, але спробуємо впорядкувати цю реальність за допомогою деяких схем. Перша схема задається загальноприйнятим способом уявлення про політичний континуум в координатах «ліві – праві». Ми вже бачили, що цей континуум зараз є дуже розмитим, таким, що втрачає свою дієвість. Але офіційно на нього орієнтуються. Вибір партій у цьому континуумі має такий вигляд (Табл. 28).

Таблиця 28

Залежність готовності голосувати за ті чи інші партії залежно від політичних орієнтацій респондентів (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Варіанти відповіді	Крайні ліві n =23	Помірко-вано ліві n =35	Лівоцен-тристські n =33	Право-центристські n =31	Помірковано праві n =45	Крайні праві n =28	Немає сталих політичних переконань n =345	Складно відповісти n =529
	КПУ	43,5	28,6	30,3	3,2	6,7	7,1	7,0	10,4
	СПУ	0,0	0,0	0,0	3,2	0,0	3,6	0,0	0,4
	Партія регіонів	26,1	31,4	42,4	71,0	71,1	39,3	30,1	36,9
	ВО«Батьківщина»	4,3	2,9	3,0	0,0	8,9	17,9	2,6	1,7
	Наша Україна	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
	ВО «Свобода»	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	4,3	0,0	0,0	3,2	0,0	0,0	0,6	0,9
	Україна – Вперед!	0,0	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	2,9	1,7
	УДАР	0,0	14,3	6,1	0,0	0,0	7,1	6,4	7,0
	Інше	4,3	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	7,0	7,2
	Складно відповісти	0,0	5,7	3,0	9,7	8,9	17,9	18,0	17,2
	Немає відповіді	8,7	11,4	9,1	3,2	4,4	7,1	24,3	16,6

Дані попередньої таблиці підтверджують раніше зроблений висновок про те, що політичні переконання в межах класичного ідеологічного спектру не відіграють суттєвої ролі у виборі партій. Безумовно, є певний зв'язок між лівими переконаннями виборців і їх готовністю голосувати за КПУ, але серед тих, хто назвав себе крайніми правими, 7,1% збиралися голосувати за цю політсилу. Серед прибічників ПР ситуація подібна: 26,1% тих респондентів, що назвали себе крайніми лівими, та 39,3% тих, хто визначив себе як крайніх правих, мали намір проголосувати за цю партію.

Мабуть, можна говорити про те, що певну роль у виборі політичної сили відігравала більша довіра до депутатів, яких висунула потужна партія. Так, серед респондентів, що збиралися голосувати за КПУ, 52,2% поділяли цю думку. Не поділяли її 33,9% з цієї групи, а 13,9% було важко відповісти на поставлене запитання. Серед респондентів, які висловили намір проголосувати за Партію регіонів, про більшу довіру до депутатів від потужних партій сказали 57,6%. Незгоду з такою думкою висловили 27,3% від числа прибічників ПР, а 15,1%

важко було відповісти на це запитання. По інших партіях немає сенсу проводити аналіз через малу чисельності тих, хто мав намір голосувати за них.

Дещо відрізняються відповіді прибічників КПУ і ПР на інше запитання анкети. Так, більш відповідальної поведінки від депутата, висунутого потужною партією, очікували 35,7% тих, хто збирався голосувати за комуністів. 37,4% з їх числа таку думку не поділяли, а для 26,9% складно було дати відповідь на це запитання. Серед тих, хто збирався голосувати за ПР, 52,9% вважали, що від депутатів від великих і впливових партій можна очікувати більш відповідальної поведінки. 27,3% з цього числа не поділяли такої думки, а для 19,8% взагалі складно було відповісти на поставлене запитання. Приблизно така ж тенденція у прибічників УДАРу: так – 43,5%, ні – 36,2%, складно відповісти – 20,3%.

Перед респондентами ставилося запитання «Що з перерахованого з програмних положень партій є головним при виборі Вами партії в ході передвиборчої кампанії?». Розподіл відповідей свідчить на користь того, що більшість респондентів з партійними програмами не ознайомлені. Відповідаючи на це запитання, вони, скоріше, артикулювали свої очікування стосовно майбутньої діяльності Верховної Ради. Далі в табличній формі представлю дані по трьох партіях (Табл.29). Прибічників інших партій було зафіксовано недостатньо, щоб вести мову про статистичний розподіл відповідей.

Таблиця 29

**Розподіл відповідей на запитання «Що з перерахованого з програмних положень партій є головним при виборі Вами партії в ході передвиборчої кампанії по обранню депутатів Верховної Ради?»
(У %)**

№ п/п	Програмні положення	КПУ	Партія регіонів	УДАР
1.	Залучення інвестицій у велику промисловість	23,6	29,6	24,2
2.	Надання можливостей для розвитку малого і середнього бізнесу	24,5	30,7	24,2
3.	Програма об'єднання Сходу і Заходу країни	28,3	19,7	17,7
4.	Відстоювання інтересів Донбасу	32,1	37,6	37,1
5.	Захист української мови	7,5	6,7	4,8
6.	Захист російської мови	17,9	29,3	12,9
7.	Збереження українсько-російської двомовності в регіонах, де вона історично склалася	31,1	37,6	25,8
8.	Тісне співробітництво з Росією	39,6	41,6	30,6
9.	Перспективи вступу в ЄС	8,5	12,5	9,7

10.	Ствердження соціальної справедливості	31,1	26,1	30,6
11.	Збереження стабільності в країні, запобігання хаосу	53,8	49,1	35,5
12.	Розвиток науки	14,2	9,1	9,7
13.	Повна українізація духовного життя в країні	1,9	2,1	1,6
14.	Орієнтація на церкву	0,0	1,6	1,6

Матеріали попередньої таблиці показують, що профілі експектацій виборців розглянутих трьох партій дуже близькі. Для тих, хто збирався голосувати за КПУ, п'ять найбільш важливих очікувань – 1) збереження стабільності в країні, запобігання хаосу; 2) тісне співробітництво з Росією; 3) відстоювання інтересів Донбасу; 4) ствердження соціальної справедливості / збереження українсько-російської двомовності в регіонах, де вона історично склалася; 5) програма об'єднання Сходу і Заходу країни. Для прибічників ПР п'ять пріоритетів: 1) збереження стабільності в країні, запобігання хаосу; 2) тісне співробітництво з Росією; 3) відстоювання інтересів Донбасу / збереження українсько-російської двомовності в регіонах, де вона історично склалася; 4) надання можливостей для розвитку малого і середнього бізнесу; 5) залучення інвестицій у велику промисловість. Головні п'ять очікувань виборців УДАРУ: 1) відстоювання інтересів Донбасу; 2) збереження стабільності в країні, запобігання хаосу; 3) тісне співробітництво з Росією / утвердження соціальної справедливості; 4) збереження українсько-російської двомовності в регіонах, де вона історично склалася; 5) надання можливостей для розвитку малого і середнього бізнесу / залучення інвестицій у велику промисловість.

Варто звернути увагу на те, що експектації виборців усіх трьох партій не передбачають такого пріоритету як розвиток науки. Більш перспективними є очікування виборців ПР і УДАРУ. Очікування виборців КПУ не передбачають змін в економіці, а отже є найбільш консервативними.

У цілому ж очікування усіх трьох груп виборців обертаються навколо головного передвиборчого гасла ПР – збереження стабільності в країні. Воно виявилось найбільш співзвучним мешканцям Луганська.

Елітні групи нашої країни вже досить давно використовують як маніпулятивний спосіб акцентування відмінностей Сходу та Заходу України. В ході опитування ставилося завдання з'ясувати, чи впливали подібні уявлення на вибір партій. Результати знову в табличній формі представлю по трьох партіях, які набрали найбільше голосів (Табл. 30).

Таблиця 30

**Розподіл відповідей на запитання
«З якими з приведених тверджень Ви згодні?»**

№ п/п	Твердження	КПУ	Партія регіонів	УДАР
1.	Під час виборів я відчуваю більш тісний зв'язок з регіоном, ніж в інший час	19,6	19,1	14,3
2.	Під час виборів я більш гостро відчуваю, що Східна Україна і Росія близькі між собою в духовному відношенні	13,1	17,8	20,6
3.	Під час виборів я більш гостро відчуваю, що Схід України відрізняється від її Заходу	19,6	18,3	15,9
4.	Під час виборів я більш гостро відчуваю, що необхідно прагнути до досягнення єдності Сходу і Заходу країни	20,6	18,6	12,7
5.	Під час виборів я починає сприймати Дніпро як кордон, що розділяє Україну	6,5	4,7	11,1
6.	Не відчуваю нічого зі сказаного раніше	40,2	40,1	47,6

Соціально-географічний образ розділеної по лінії схід – захід країни зберігає певний вплив, але без спеціальної мобілізації він не є значним.

Спеціально в ході дослідження вивчався вплив на готовність голосувати за ту чи іншу партію оцінки результатів розвитку країни за період президентства В. Януковича (Табл.31).

Таблиця 31

Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від оцінок змін в Україні під час президентства Віктора Януковича (у %)

Якби вибори до Верховної Ради проходили в наступну неділю,	Варіанти відповідей	Характер змін в Україні за час президентства В. Януковича					
		Цілком позитивні n = 175	Переважно позитивні n =285	Позитивні та негативні рівною мірою n =323	Переважно негативні n =103	Цілком негативні n =74	Важко сказати n =122
	КПУ	5,7	8,1	13,0	18,4	9,5	11,5
	СПУ	0,0	1,1	0,0	1,0	0,0	0,0
	Партія регіонів	63,4	58,2	23,5	14,6	2,7	25,4
	ВО«Батьківщина»	0,6	0,4	1,5	5,8	14,9	4,9
	Наша Україна	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

то яку партію Ви б підтримали?	ВО «Свобода»	0,6	0,0	0,6	0,0	1,4	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	0,6	0,4	1,5	1,9	0,0	0,0
	Україна – Вперед!	1,1	1,1	3,4	3,9	5,4	1,6
	УДАР	4,6	1,8	9,9	9,7	5,4	7,4
	Інше	2,9	3,5	7,7	8,7	10,8	8,2
	Складно відповісти	10,3	10,5	19,2	15,5	14,9	23,8
	Немає відповіді	9,1	15,1	19,5	20,4	35,1	17,2

Як бачимо, серед тих, хто оцінює зміни позитивно, більшість збиралися голосувати за Партію регіонів. Хоча в інших відношеннях електорат комуністів дуже схожий на електорат ПР, але в даному разі вони відмінні. Електорат КПУ схиляється до негативних оцінок змін в країні за час президентства В. Януковича. Останнє характерно і для тих, хто збирався проголосувати за УДАР.

Перед виборчою кампанією ПР мала надію мобілізувати своїх прихильників, прийнявши Закон «Про основи державної мовної політики». В анкеті було спеціальне запитання, яке мусило показати дієвість такого кроку. Розглянемо отримані результати в розрізі трьох найбільш рейтингових партій (Табл. 32).

Таблиця 32

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте прийняття Закону «Про основи державної мовної політики» (Закон Колесніченка – Ківалова)?» залежно від орієнтації на партії (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	КПУ	Партія регіонів	УДАР	Усі опитані
1.	Цілком позитивно	24,3	33,3	23,2	26,7
2.	Переважно позитивно	16,5	22,6	14,5	19,3
3.	Позитивно і негативно рівною мірою	20,9	11,9	18,8	15,2
4.	Переважно негативно	5,2	3,0	5,8	4,7
5.	Цілком негативно	5,2	4,0	5,8	5,3
6.	Складно відповісти	27,0	24,3	30,4	26,5
7.	Немає відповіді	0,9	1,0	1,4	2,4

Як видно, більшість тих, хто оцінив цей закон позитивно, орієнтувалися під час голосування на Партію регіонів. Але переважало позитивне ставлення до цього закону характерне для прибічників усіх трьох партій. Отже, навряд чи це рішення могло відмобілізувати саме прибічників ПР. Скоріше, це – загальнорегіональна оцінка.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що проведений аналіз не дає однозначної відповіді на запитання про причини вибору тієї чи іншої партії. В Донбасі КПУ і ПР відповідають певному комплексу регіональних очікувань. Цей комплекс складний і його однозначно неможливо визначити. До нього входять економічні складові (велика промисловість, економічний розвиток), культурні компоненти (українсько-російська двомовність та ін.), зовнішньополітичні орієнтації (тісні зв'язки з Росією). І цим він не вичерпується. Залежно від відповідності цьому комплексу і формуються орієнтації на партії. Але в процес вибору включаються фактори диференціації: вік і пов'язаний з цим досвід, оцінка розвитку країни та ін.

Висновки

Проаналізований емпіричний матеріал свідчить на користь того, що неможливо віднайти просту відповідь на запитання, чому люди голосують і яким чином вони роблять свій колективний вибір. Розумію, що ця сентенція на рівні так званого закону Лонгсема з зібрання законів Мерфі: «1. Все взаємозалежне. 2. Ніщо не вічне. 3. Все трапляється інколи» [27, с. 52]. На такому «теоретичному» рівні зупинятися, зрозуміла річ, не хочеться. Тому спробую узагальнити золотий пил інформації про суспільство, який нам вдалося зібрати.

Перше. Реально зафіксований зв'язок лише між соціально-професійною приналежністю та з певними політичними установками респондентів і їх налаштованістю брати участь у виборах. Найвищу готовність до виборів демонстрували пенсіонери і службовці. Що ж стосується робітників, представників дрібної і середньої буржуазії, менеджерів, то для них характерні достатньо низькі показники готовності до участі в виборах. Більше налаштованими на те, щоб прийти на виборчі дільниці, були ті респонденти, які мали якісь політичні переконання і були впевнені, що партійним кандидатам можна більше довіряти, ніж позапартійним. Тобто вододіл проходить тут між політично активними і політично пасивними громадянами. Самі ж ці групи мають не класовий, а масовий характер.

Особливим фактором формування налаштованості до участі в виборах є оцінка змін в країні.

Друге. Луганчани демонстрували готовність голосувати лише за ті партії, які вже асоціюються з нашим регіоном. Саме тому у ПР і КПУ практично однаковий електорат. В основі вибору у даному разі лежить певний культурний комплекс регіону, а не соціально-класова приналежність. Внутрішня диференціація відбувається залежно від віку і частково політичних переконань.

Третє. Колективний вибір формується за допомогою механізмів функціонування суспільних опіній. У наших умовах вони дають дуже слабкі зв'язки, які діють ситуаційно. Тому немає нічого дивного, що близько 40% тих громадян, які взяли участь у виборах, вже не

пам'ятають, кого вони обрали народним депутатом. Принаймні про це свідчить опитування Фонду Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова [28].

Четверте. При формуванні вибору беруть учать як раціональні, так і нераціональні, а часом і ірраціональні чинники. Ланцюжки раціональності у цьому випадку досить короткі. Вони стосуються найближчих для людини результатів. Підсвідомі чинники діють при формуванні вибору на рівні певного регіонального міфу, який є дієвим лише в межах регіональної системи з полюсними регіонами. Тому власну колективну тінь значна частина виборців у Донбасі має змогу спрямувати на галичан, а в Галичині – на донбасівців. Політтехнологи за допомогою цього механізму увесь час намагаються мобілізувати регіональні електорати. Зараз цей механізм, здається, перебуває в ситуації напіврозпаду. Він ще дієвий, але пружність втратив. Це веде до складнощів у мобілізації електорату, а отже до зниження явки на виборчі дільниці.

П'яте. Вибори в Україні демонструють, що у нас сформувалося класове суспільство, але зовсім інакше, ніж про це гадає Ольга Куценко. Правлячий клас формує саме меню вибору. Його головна активність протікає не на виборчих дільницях, а в період підготовки до виборів і в ході виборчої кампанії. Що ж стосується безпосередньо голосування, то тут діють закономірності динаміки масових спільнот.

Список використаної літератури

- 1. Альенде И.** Дом духов: Роман / Исабель Альенде / Пер. с исп. С. Николаевой. – СПб. : Издательская группа «Азбука – классика», 2010. – 480 с.
- 2. Байер Алексей.** Голос без разума. Как мы выбираем своих лидеров и выбираем ли их вообще // Вокруг света. Украинское издание. – 2012. – № 11. – С. 130 – 141.
- 3. Вишняк О. І.** Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К. : Інститут соціології НАН України, 2000. – 309 с.
- 4. Rick.** Just How Stupid Are We?: Facing the Truth About the American Voter. – N.Y.: Basic Books, 2008. - 210 p.
- 5. Pakulski Jan, Waters Malcolm.** The Death of Class. – L.: SAGE Publications Ltd., 1996. – 192 p.
- 6. Тернборн Г.** Глобальное неравенство: возвращение класса // Глобальный диалог [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.isa-sociology.org/global-dialogue/newsletters2-1/russian.pdf>
- 7. Вишняк О. І.** Електоральна соціологія // Спеціальні та галузеві соціології / За ред. проф. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – С. 187 – 219.
- 8. Куценко Ольга.** Социальные классы и политическая мобилизация (сравнительный анализ европейских стран сквозь призму трех типов классовых расколов) // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2012. – № 3. – С. 3 – 27.
- 9. Campbell Angus, Converse Philip E., Miller Warren E., Stokes Donald E.** The American Voter. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 576 p.
- 10. Московичи С.** Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Серж Московичи / Пер. с фр.

– М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с. **11. Одайник В.** Психология политики: Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга / Володимир Одайник / Пер. с англ. К. Бутылина под общ. ред. В. Зеленского. – СПб. : Издательская группа «Азбука-классика», 2010. – 256 с. **12. Кононов І. Ф.** Суспільний вибір у міській громаді // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2011, січень. – № 2 (213). – С. 5 – 21. **13. Кононов І. Ф.** Місто як поле суспільного вибору (на прикладі місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. у місті Луганськ) // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2011, січень. – № 2 (213). – С. 21 – 44. **14. Оссовський В. Л.** Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. – К. : Інститут соціології НАНУ, 1999. – 137 с. **15. Уилсон Е. А. М.** Англо-русский учебный словарь. Изд. 3-е. – М. : Русский язык, 1985. – 720 с. **16. Російсько-український словник-довідник.** 2-е вид / За ред. В. М. Бріцина. – К. : Довіра, 2008. – 942 с. **17. Словник української мови.** Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/dumka> **18. Габермас Ю.** Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Юрген Габермас / Пер. з нім. Анатолій Онишко. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с. **19. Дворецкий И. Х.** Латинско-русский словарь. Изд. 2-е. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с. **20. Поппер К. Р.** Общественное мнение и либеральные принципы // Поппер К. Р. Предположение и опровержение: Рост научного знания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 575 – 586. **21. Бурдьё П.** Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьё / Пер. с фр. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2005. – С. 272 – 285. **22. Ноэль-Нойман Э.** Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с. **23. Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре или принципы политического права // Руссо Ж.-Ж. Трактаты. / Пер. с фр. – М. : Наука, 1969. – С. 151 – 256. **24. Поппер К. Р.** Об источниках знания и невежества // Поппер К. Р. Предположение и опровержение: Рост научного знания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 15 – 59. **25. Зидентоп Л.** Демократия в Европе / Лари Зидентоп / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 360. **26. Горшков М. К.** Российское общество в условиях трансформации (социологический анализ). – М. : РОССПЭН, 2000. – 384 с. **27. Полное собрание законов Мерфи.** 4-е изд. / Пер. с англ. – Мн. : Попурри, 2008. – 608 с. **28. Почти 40% избирателей не знают, какой кандидат-мажоритарщик победил на парламентских выборах 28 октября 2012 года в их округе** [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://focus.ua/politics/255902/>

Кононов І. Ф. Вибори: гра еліт на полі суспільних опіній

У статті проаналізована парадоксальність ситуації в електоральній соціології: її основні теорії не можуть пояснити усіх нюансів реального виборчого процесу і тому не використовуються в своєму науковому вигляді при соціологічному супроводі виборчих кампаній. Фундаментальні і прикладні дослідження в цій галузі соціології є неузгодженими через ігнорування суспільних опіній як головного поля формування колективного вибору.

На основі аналізу емпіричного матеріалу, отриманого в результаті здійсненого в вересні – жовтні 2012 р. дослідження «Політичні партії і населення в період виборчої кампанії: контекст великого міста», показано, що електоральний вибір здійснюється в межах масових спільнот, а його механізми обумовлені функціонуванням суспільних опіній. При цьому пропонується розрізняти суспільні опінії, громадську думку, групову та індивідуальну свідомості.

Ключові слова: вибори, електоральна соціологія, електоральна поведінка, суспільні опінії, громадська думка.

Кононов И. Ф. Выборы: игра элит на поле общественного мнения

В статье проанализирована парадоксальность ситуации в электоральной социологии: её основные теории не могут объяснить всех нюансов реального избирательного процесса и поэтому не используются в своем научном виде при социологическом сопровождении избирательных кампаний. Фундаментальные и прикладные исследования в этой отрасли социологии несогласованы через игнорирование общественного мнения как главного поля коллективного выбора.

На основе анализа эмпирического материала, полученного в результате реализации в сентябре – октябре 2012 г. исследования «Политические партии и население в период избирательной кампании: контекст большого города», показано, что электоральный выбор осуществляется в рамках массовых общностей, а его механизмы обусловлены функционированием общественного мнения. При этом предлагается различать общественное мнение, общественную мысль, групповое и индивидуальное сознания.

Ключевые слова: выборы, электоральная социология, электоральное поведение, общественное мнение, общественная мысль.

Kononov I. F. Elections: The Game of the Elites in the Field of Public Opinion

The article analyzes the paradoxical situation in electoral sociology: its basic theories can not explain all the nuances of the real election process and therefore not used from scientific point of view for sociological support of election campaign. Fundamental and applied researches in these branches of

sociology are uncoordinated because of ignoring of public opinion as the main field of public choice.

Based on the analysis of empirical data, received as the result of the sociological research "Political parties and the public during the election campaign-context of the big city", conducted in Lugansk during September - October 2012, there was made a conclusion that the electoral choice is made in mass communities, and its mechanisms conditioned by public opinion. It is proposed to differentiate public opinion, public thought, group and individual consciousness.

Key words: elections, electoral sociology, voting behavior, public opinion, public thought.

Стаття надійшла до редакції 16. 01. 2013 р.

Прийнято до друку 29. 03. 2013 р.

протоколом № 6

Рецензент – к. філос. н., доцент

Тягнібедіна О. С.

УДК 324 (477)

Єнін М. Н.

ФОРМУВАННЯ ВИБОРУ КАНДИДАТІВ ПО МАЖОРИТАРНИХ ОКРУГАХ

Впровадження демократичних інститутів в посткомуністичних країнах супроводжувалося розширенням масової політичної участі, що актуалізувало проблему передбачуваності результатів виборів, які стали змаганням між різними групами еліти за право формувати політику держави та визначати шляхи суспільного розвитку. Тому вивчення факторів, що впливають на поведінку виборців, мають як теоретичну, так і практичну значимість.

Парламентські вибори в Україні 2012 р. відбулися за мішаною виборчою системою, від якої законодавці відмовилися у 2006 році і відколи наша країна обирала Верховну Раду України за пропорційною системою. Перехід до пропорційної системи був продиктований вимогами опозиції в період президенства Л. Кучми. Річ у тому, що парламентарії, обрані в округах за підтримки опозиційних партій, після потрапляння в парламент переходили у провладні фракції. Ще одним мотивом переходу до пропорційної системи було підвищити роль партій і конкретних політичних програм у суспільному житті, щоб виборець голосував за певні політичні платформи, а не за позицію окремих людей. Використання лише пропорційної системи в Україні хоча й підвищило